

ЗМІСТ І СТРУКТУРА ВСТУПУ ТА ПЕРЕДМОВИ ДО НАВЧАЛЬНОГО ВИДАННЯ ДЛЯ ВИЩОЇ ШКОЛИ

Розкрито зміст і структуру орієнтувальної та інструктивно-методичної частин передмови (методичні рекомендації), вступу в навчальному виданні. Подано приблизний перелік стандартних мовних зворотів, рекомендованих до використання у вступі.

Ключові слова: *вступ, передмова, навчальне видання, вища школа.*

Раскрываются содержание и структура ориентирующей и инструктивно-методической частей предисловия (методические рекомендации), введения в учебном издании. Представлен приблизительный перечень речевых оборотов, рекомендованных для использования во введении.

Ключевые слова: *введение, предисловие, учебное издание, высшая школа.*

The article discloses the content and structure of orienting, instructional and methodological parts of the foreword (methodological recommendations), introduction in the educational book. The author gave the approximate list of standart language phrases, which are recommended to be used in the introduction.

Key words: *introduction, foreword, educational edition, higher school.*

Міністерство освіти і науки, молоді та спорту змінило підходи до забезпечення навчальною літературою вищої школи. Зокрема, сформовано галузеву цільову програму «Підручник вищої школи», розроблено єдину інформаційну систему «Університетська книга», ведеться єдиний реєстр навчальної літератури, якій надані відповідні грифи Міністерства освіти і науки, молоді та спорту. На сайті Міністерства оперативно оновлюється список рукописів навчальних посібників та підручників для ВНЗ, що надішли на грифування в Інститут інноваційних технологій і змісту освіти МОНмолодьспорт (<http://mon.gov.ua/ua/activity/information-about-ministry-stamps>). Щоб зробити прозорим процес надання грифів Міністерства освіти і науки, молоді та спорту, в газеті «Освіта України» публікують список усіх надрукованих підручників. МОНмолодьспорту стежить за процедурою надання грифів навчальній літературі для ВНЗ, оскільки підручники та навчальні посібники з таким грифом — гарантія їх відповідності до сучасних педагогічних технологій і вимог до навчальної книги.

З 10 січня 2009 р. МОНмолодьспорту встановив особливий контроль за прозорістю процедури надання грифів навчальній літературі. Відповідним наказом були затверджені методичні рекомендації щодо структури, змісту та обсягів підручників і навчальних

посібників для ВНЗ і тимчасовий порядок надання навчальній літературі грифів. Проте, як свідчить аналіз українських підручників і навчальних посібників, автори та редактори видавництва інколи не зовсім добре розуміють, що являє собою підручник як специфічна навчальна книга. Створення навчального видання — це не просто написання тексту згідно з програмою, а цілеспрямована його підготовка для успішного засвоєння студентами відповідної дисципліни.

Нині достатньо часто можна побачити видання, апарат яких викликає певні зауваження. Зокрема, виявили підручники та навчальні посібники різних років виходу друком, які не мають жодної вступної частини: Комова М. В. «Документознавство» (Львів, Київ, 2007); Семенов О. М. «Культура наукової української мови» (Київ, 2010); Ференц Н. С. «Основи літературознавства» (Київ, 2011); Чайка В. М. «Основи дидактики» (Київ, 2011) тощо. Це не применшує їх значення для навчального процесу, проте свідчить про потенціал підвищення рівня видавничої культури.

Нині існує ґрунтовна науково-теоретична база, присвячена дослідженню теорії підручника. Так, В. П. Беспалько визначив принципи дидактичної підготовки змісту підручника. В. Г. Бейлінсон виокремив логічну й емоційну культуру навчальної книги, визначив методи її аналізу та конструювання. П. Г. Буга надав практичні рекомендації щодо його структури та змісту. М. І. Тупальський розкрив сутність процесу створення підручника для вищої школи. А. А. Гречихін, Ю. Г. Древе розробили принципи побудови, створення й експлуатації електронного підручника, надали типологію навчальної книги для ВНЗ.

Мета статті — дослідити зміст і структуру вступу та передмови до навчального видання.

На основі вивчення вітчизняних і зарубіжних підручників виявлено, що до їх складу входять, зазвичай, текстові (основний, додатковий і пояснювальний тексти) та позатекстові компоненти (апарат організації засвоєння інформації, ілюстративний матеріал, апарат орієнтування тощо). Важливість останніх у сучасних книгах зростає, оскільки позатекстові компоненти відіграють роль організатора навчальної діяльності студента, слугують ефективним засобом мотивації навчання. Ці компоненти органічно пов'язані з формою подання навчальної інформації, способами закріплення кінцевих результатів, забезпечують зв'язок з іншими засобами навчання.

У методичних рекомендаціях щодо структури, змісту й обсягів підручників і навчальних посібників для вищих навчальних закладів МОН України визначено таку структуру підручників та навчальних посібників [4]:

- зміст (перелік розділів);
- вступ (або передмова);
- основний текст;
- питання, тести для самоконтролю;
- обов'язкові та додаткові задачі, приклади;
- довідково-інформаційні дані для вирішення завдань (таблиці, схеми тощо);
- апарат для орієнтації в матеріалах книги (предметний, іменний покажчики).

Загалом рекомендована така послідовність структурних елементів навчальної книги: титульні елементи — видавнича анотація — зміст — передмова — вступ — текст — післямова — додатки — словник базових та основних понять — бібліографічний список (література) — покажчики [5, с. 21].

Під час підготовки окремих навчальних видань деякі із цих елементів можна поєднати, трансформувати й навіть вилучити зі структури. Проте для створення сучасного конкурентоспроможного підручника (навчального посібника) є доцільною наявність зазначених елементів структури.

Орієнтувальна частина передмови.

Орієнтувальна частина передмови належить до апарату орієнтування в навчальному виданні. Головне її призначення — пояснити структуру видання, охарактеризувати його архітектоніку, щоб студенти могли вільно орієнтуватися в матеріалі.

У цій частині передмови висвітлюють: роль та значення навчального предмета в підготовці спеціалістів, зв'язок з іншими дисциплінами; цілі й завдання курсу. Таким чином визначають вимоги до знань і вмінь, які мають здобути студенти під час вивчення певної навчальної дисципліни (використання інформаційних технологій, технічних засобів навчання, особливості виконання контрольних робіт тощо).

В орієнтувальній частині передмови вказують:

- програму (або її частину), якій відповідає книга;
- особливості цього видання та його відмінності (наступність) від попередніх видань;
- структуру книги й побудову тексту;
- систему рубрикації та виділень у книзі;
- особливості ілюстративного матеріалу;
- методичне спрямування змісту щодо самостійної роботи з книгою та застосування технічних засобів навчання.

У цій частині передмови наводять таблицю сигналів-символів.

У навчальних виданнях інших країн (наприклад, Франції) до складу орієнтувальної частини передмови обов'язково вводять авторську концепцію побудови книги та вказують на її відмінність від попередніх видань. Французи вважають, що вироблення чіткої

й лаконічної характеристики концепції забезпечує зрозумілість, визначеність позиції ще в процесі підготовки видання. Викладачам і студентам така концепція допомагає в конкретизації мети роботи, використанні всіх можливостей книги.

Ця частина передмови, безумовно, може містити й іншу інформацію, яка спрямована на формування мотивації роботи з виданням.

Місце орієнтувальної частини передмови — на початку навчальної книги, а саме відразу за змістом.

Інструктивно-методична частина передмови (методичні рекомендації)

Ця частина передмови належить до апарату організації засвоєння навчального матеріалу. Головне її призначення полягає в тому, щоб надати мінімум систематизованих відомостей стосовно того, як потрібно працювати з книгою, користуватися засобами опанування навчальним матеріалом, уміщеним у ній.

Інструктивно-методична частина передмови має сприяти реалізації завдання «вчити вчитися». До її змісту також належать:

- відомості щодо терміну вивчення навчального предмета, видів занять тощо;
- попередні знання, які є основою успішного вивчення та засвоєння матеріалу книги, зв'язку з іншими дисциплінами;
- рекомендації стосовно засобів контролю за успішним засвоєнням інформації;
- рекомендації з організації самостійної роботи студентів;
- рекомендації щодо використання технічних засобів навчання.

Цю частину розміщують безпосередньо за орієнтувальною частиною передмови. Мова й стиль інструктивно-методичної частини передмови можуть відповідати вимогам до цих елементів за типом інструкції.

Звичайно, ця частина передмови в кожній конкретній навчальній книзі має специфічні особливості, проте її наявність є обов'язковою в сучасному навчальному виданні.

Під час конструювання книги доцільно передбачити кольорові та шрифтові виділення основних положень тексту передмови.

Щодо методів викладення навчального матеріалу в книгах, то їх існує декілька: індуктивний, дедуктивний, евристичний, алгоритмічний. Кожен з них має свої переваги й недоліки [5, с. 16–17].

Індуктивний (від конкретних фактів до узагальнень), відповідно до загальноприйнятої думки, сприяє розвитку синтезуючого мислення студентів завдяки систематичному процесу інтеграції знань від окремих фактів і відношень до дедалі ширших узагальнень і виявлення закономірностей. Ідеться про те, що систематичне

простеження студентами «перебігу наукового мислення», «процесу розвитку наукового дослідження» надають змоги ефективно формувати пошуковий, дослідницький компонент у структурі їхньої інтелектуальної діяльності. Зважаючи на такі міркування, автори «індуктивісти» будують підручник або навчальний посібник винятково за індуктивним методом.

Іншої концепції дотримують автори-«дедуктивісти» (П. Я. Гальперін, Н. Ф. Тализіна, В. В. Давидов та ін.). Основою їх дидактичного методу є викладення навчального матеріалу від узагальнень, фундаментальних правил та закономірностей до їх конкретизації на окремих прикладах і ситуаціях. Цієї позиції дотримано й у відомій концепції, створеній англійськими дидактами (К. Томасом, Дж. Девісом, Д. Ж. Бердом та ін.). Вона дістала назву Ruleg — «правило-приклад». Учені вважають, що презентація навчального матеріалу згідно з дедуктивним методом має переваги, і наводять два основні аргументи: 1) навчальна діяльність має свою специфічну структуру, яка розгортається адекватно до дедуктивного подання навчального матеріалу; 2) дедуктивний підхід до викладення навчального матеріалу істотно зменшує фізичний обсяг підручника (навчального посібника) порівняно з індуктивним.

Під евристичним методом викладення матеріалу розуміють таке подання інформації, коли правила та послідовність дій щодо їх застосування в конкретних обставинах не вказується й студент самостійно має знайти їх (сюди належить і поширена методика проблемного навчання).

Під час алгоритмічного викладення інформації після формулювання основних понять автори наводять якомога точніший, докладніший опис (алгоритм) дій щодо застосування цих понять до вирішення практичних завдань. Отже, студент, який опанував і використовує алгоритм, завжди правильно виконає завдання.

Аналіз свідчить, що більшість авторів у процесі написання навчальної книги вдаються до алгоритмічного опису, не залишаючи студента в ситуації невизначеності щодо вибору необхідного способу дій. Водночас у побудові навчального процесу викладачеві слід, якщо можливо, навчати студентів перетворювати евристичні описи на алгоритмічні.

В. М. Чайка, згідно з провідним методом викладу матеріалу, тексти підручника поділяє на:

а) репродуктивні — високоінформативні, структуровані, зрозумілі студентам, які відповідають завданням пояснювально-ілюстративного навчання;

б) проблемні — тексти підручника у вигляді монологу, в яких визначено суперечності, вирішується проблема, аргументується логіка перебігу думки;

в) програмовані — тексти, зміст яких подається частинами, а засвоєння кожної частини інформації перевіряється контрольними запитаннями;

г) комплексні — тексти підручника, які містять певні дози інформації, необхідної учням для розуміння проблеми, що визначається логікою проблемного навчання;

г) додаткові — тексти, введені в підручник з метою розширювати, збагачувати знання учнів щодо важливих компонентів змісту навчального матеріалу [7, с. 86].

Вступ у навчальній книзі.

Вступ — важлива складова будь-якого видання, що має на меті підготувати читача до успішного засвоєння його матеріалу. Зазвичай, вступ — це стимулюючий історичний нарис, який готує читача до розуміння сучасного стану проблеми; виклад початкових понять і пояснення основної термінології; аналіз поглядів, літературних джерел або експериментальних даних; обґрунтування розробки теми.

Вступ у навчальній книзі повинен відповідати таким основним вимогам: характеризувати роль та значення дисципліни (виду занять) у підготовці фахівця, показувати місце цього курсу (його частин) серед інших дисциплін, містити формулювання основних завдань для студентів під час вивчення навчальної дисципліни (в разі відсутності передмови, яка вже містить означену інформацію).

Обсяг вступу — 0,1–0,2 авт. арк.

На відміну від інших видань, у підручниках і навчальних посібниках вступ має відповідати специфічним вимогам, які визначені завданнями навчання.

Л. П. Серета, В. С. Павленко на основі результатів аналізу змісту і структури вступу підручників для вищої школи виокремили основні його типи [5, с. 27–28].

1. Простий вступ — це текст обсягом 0,05–0,2 авт. арк., який містить огляд розвитку певної галузі знань (найчастіше, історичний), без виділень чи рубрикацій. У ньому в загальному вигляді формулюють головне завдання навчальної дисципліни та мету її вивчення під час підготовки фахівця. Такий тип вступу найпоширеніший у підручниках для вищих навчальних закладів (близько 50%).

2. Розгорнутий вступ більшою мірою відповідає вимогам та змістові навчальних програм, а також завданням організації інформації в навчальній книзі.

Основою для такого вступу можуть бути структура, зміст і обсяг першої, вступної лекції, тобто в ньому потрібно розкрити предмет певної науки, історію її становлення, зв'язки з іншими галузями знань, головні тенденції та перспективи розвитку предмета. Такий

вступ часто містить ілюстрації й рубрикацію (параграфи). Його обсяг — близько 1 авт. арк.

3 Звичайний вступ відповідає тим самим вимогам, що й простий та розгорнутий, але обсяг цієї частини книги не повинен перевищувати 0,5 авт. арк. Такий вступ також може мати рубрикацію.

4. Комплексний вступ — це власне вступ, орієнтувальна передмова та методичні рекомендації.

Отже, вступ має містити дані, що характеризують: — актуальність і причини введення навчальної дисципліни; — роль і місце курсу в структурі навчального плану; — відповідність навчальної програми Державному освітньому стандарту вищої фахової освіти (в разі його наявності); — мету й завдання навчального курсу; — структуру навчального курсу; — особливості вивчення навчальної дисципліни; — форми організації навчального процесу із цієї дисципліни; — взаємозв'язок аудиторної та самостійної роботи студентів під час вивчення курсу; — вимоги до знань і вмінь, що здобуваються під час вивчення курсу, відповідно до кваліфікаційної характеристики випускника конкретної спеціальності й спеціалізації; — обсяг і терміни вивчення курсу; — види контролю знань студентів та їх звітність.

Під час побудови тексту вступу слід орієнтуватися на використання мовних зворотів, приблизний перелік яких наведено в таблиці.

Таблиця
Приблизний перелік стандартних мовних зворотів,
рекомендованих до використання у вступі

Аспект змісту	Стандартний мовний зворот
Актуальність проблеми	Нині набуває актуальності... До найактуальніших проблем належать...
Причини введення навчальної дисципліни	Причини введення курсу «...» полягають у... Необхідність вступу до курсу «...» зумовлена...
Роль і місце курсу	Особливе місце цього курсу у фаховій підготовці зумовлене... У структурі навчального плану... Вивчення цього курсу тісно пов'язане з такими дисциплінами, як...
Відповідність навчальної програми Державному освітньому стандарту	Ця програма побудована згідно з вимогами Державного освітнього стандарту... У зв'язку з відсутністю відповідного Державного освітнього стандарту... Навчальна програма розроблена на основі навчального плану напряму (спеціалізації) «...»

Розділ 3. Педагогіка

Аспект змісту	Стандартний мовний зворот
Мета й завдання курсу	Метою цього курсу є... Цей курс має на меті... У разі її досягнення вирішуються завдання... Основними завданнями курсу є...
Структура курсу	Курс передбачає вивчення..., ознайомлення... Курс містить такі розділи: ... У курсі висвітлюються такі теми (проблеми, питання, розділи): ... У структурі курсу, що вивчається, виокремлюють такі теми: ...
Особливості навчального курсу	Особливість курсу, що вивчається, полягає в... Специфіка цієї навчальної дисципліни зумовлена... Особливостями цього курсу є... Лабораторні заняття з курсу пов'язані з використанням обчислювальної техніки... Курс орієнтований на використання широкого комплексу...
Форми організації процесу навчання	Програма курсу передбачає читання лекцій, проведення семінарських і практичних занять, виконання контрольних робіт...
Взаємозв'язок аудиторної та самостійної роботи студента під час вивчення курсу	Під час вивчення цього курсу студент слухає лекції..., відвідує практичні заняття..., працює індивідуально... Опанування курсу передбачає, крім відвідування лекцій і семінарських занять, виконання домашніх завдань... Особливе місце під час вивчення цього курсу відводиться самостійній роботі...
Вимоги до знань і вмінь відповідно до кваліфікаційної характеристики випускника	У результаті вивчення курсу студент повинен знати основні терміни, поняття, методи, етапи розвитку..., принципи організації..., вміти формулювати..., ставити завдання..., проводити..., користуватися...
Обсяг і терміни вивчення	Курс «...» загальним обсягом ... годин, вивчається протягом ... семестрів

Аспект змісту	Стандартний мовний зворот
Види контролю знань студентів і їх звітність	Курс завершується заліком у ... семестрі й іспитом у ... семестрі. При цьому до іспиту студент повинен продемонструвати..., показати..., провести... Заліково-екзаменаційні вимоги зводяться до... Вивчення курсу завершується іспитом (заліком), який передбачає... Обов'язковою вимогою для допущення студента до іспиту (заліку) є виконання..., подання...

Здійснений аналіз навчальних видань і власний редакторський досвід надали змоги виявити такі помилки авторів щодо вступу та передмови:

- відсутність вступу та передмови взагалі або їх елементів;
- відсутність зв'язку між текстом вступу, передмови й основним текстом;
- занадто великий або занадто малий обсяг;
- відсутність творчого підходу у формулюванні назви цього структурного елемента;
- формальний підхід до складання та переважання шаблонних фраз;
- подання розширеної анотації замість вступу та передмови.

Таким чином, нині не всі автори навчальної книги розуміють специфіку її структури та змісту. Проблема навчання авторів є нагальною. У статті розкрито зміст і структуру орієнтувальної та інструктивно-методичної частин передмови (методичні рекомендації), вступу в навчальній книзі.

Перспективи подальших досліджень пов'язані з вивченням інших структурних елементів навчального видання для вищої школи та розробленням відповідних рекомендацій для авторів.

Список літератури

1. Вимоги МОН до посібників та підручників МОН України : наказ МОН України № 588 від 27.06.2008 р.
2. Гендина Н. И. Нормативно-методическое обеспечение учебного процесса в вузе / Н. И. Гендина, Н. И. Колкова. — Кемерово, 2000. — 170 с.
3. Гречихин А. А. Вузовская учебная книга: Типология, стандартизация, компьютеризация : учебно-методическое пособие в помощь авт. и ред. / А. А. Гречихин, Ю. Г. Дреус. — М. : Логос : Моск. гос. ун-т печати, 2000. — 255 с.
4. Методичні рекомендації щодо структури, змісту та обсягів підручників і навчальних посібників для вищих навчальних закладів : Додаток 1 до наказу МОН України № 588 від 27.06.2008 р.
5. Середа Л. П. На допомогу авторам навчальної літератури : навчальний посібник / Л. П. Середа, В. С. Павленко ; за ред. В. С. Павленка. — К. : Вища школа, 2001. — 79 с.

6. Система навчального книговидання в Україні: можливості змін : матеріал для обговорення теми / підготували: Г. Касьянов, С. Клепко, Т. Варламова. — К., 2007. — 29 с.
7. Чайка В. М. Основи дидактики : навч. посібник / В. М. Чайка. — К. : Академ-видав, 2011. — 240 с. — (Серія «Альма-матер»).

Надійшла до редколегії 08.02.2013 р.